

דיני מוקצה (שיעור 8)

מוקצה מחמת חסרון כיס

שיעור מספר 44

בשיעורים האחרונים למדנו על מוקצה מחמת גופו, שגם רבי שמעון מודה לרבי יהודה שאסור לטלטלו בשבת. בשיעור זה נלמד על סוג מוקצה נוסף שרבי שמעון מודה שאסור לטלטלו – מוקצה מחמת חסרון כיס. מדוע רבי שמעון מודה ואוסר את טלטול המוקצה הזה? יתכן והתשובה לכך תלויה בגדרי האיסור. בשיעור זה נברר את הדברים הללו.

רבי שמעון מודה במוקצה מחמת חסרון כיס

את מחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון פגשנו פעמים רבות. בסוף מסכת שבת יש דיון אודות קביעת ההלכה במחלוקתם. הגמרא מציינת (פעמיים) –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קנז עמוד א

מוקצה מחמת חסרון כיס - אפילו רבי שמעון מודה, דתנן: כל הכלים ניטלין בשבת, חוץ ממסר הגדול ויתד של מחרישה

רש"י מסכת שבת דף קנז עמוד א

חוץ מן המסר הגדול - מגירה שהיא לאומנין לקוף בה עצים, ומוקצה מחמת חסרון כיס הוא, שלא ישתברו חריצים שהוא עשוי כסכין מלא פגימות. ויתד של מחרישה - החופר את הקרקע, קולטר"א + להב (המחרשה) + בלעז. נעמוד על גדריו של מוקצה ייחודי זה.

מוקצה מחמת חסרון כיס

משנה מסכת שבת פרק יז משנה ב

נוטל אדם קורנס לפצע בו את האגוזים וקורדום לחתוך את הדבלה מגירה לגרור בה את הגבינה מגריפה לגרוף בה את הגרוגרות את הרחת ואת המזלג לתת עליו לקטן את הכוש ואת הכרכר לתחוב בו מחט של יד ליטול בו את הקוף ושל סקאים לפתוח בו את הדלת

רש"י מסכת שבת דף קכב עמוד ב

ומגירה - כעין סכין, ויש בו פגימות הרבה. לגור בה את הגבינה - לחתכו ולחלקו, לפי שממהרת לחתוך דבר עב. מגריפה - וודי"ל + כלי גריפה לגחלים+. לגרוף בה את הגרוגרות - מן החביות. רחת - פאל"א + רחת, כעין את רחב+. מלגז - כמין עתר, שקורין פורק"א + קלשון, מלגז+, של ברזל ולו שלש שיניים, ומהפכין בו קש בגורן. לתת עליו לקטן - מזונות. כוש - פלך, פוש"ל + פלך+. כרכר - רא"ל + העץ המסייע להעברת חוט הערב באריגה+. לתחוב בו - לאכול בו תותים וכל פרי רך. מחט של יד - מחט קטן שתופר בו בגדים. ושל סקאים - מחט גדולה שתופרים בה שקים. לפתוח בו את הדלת - מי שאבד מפתחו.

חברותא שבת דף קכב עמוד ב

נוטל אדם בשבת: קורנס, פטיש, - כדי לפצע לפצח בו את האגוזין. קרדום - לחתוך בו בשבת את הדבלה [קבוצת תאנים מיובשות, שמדביקין אותן ביחד]. מגירה, כעין משור, שחותך היטב דברים עבים - לגור לחתוך בה את הגבינה. מגריפה - לגרוף בה את הגרוגרות. התאנים היבשות מן החביות. ואת הרחת ואת המלגז המיועד להפוך בו את הקש - לתת עליו אוכל, ולהאכיל באמצעותו את האוכל לילד קטן. את הכוש ואת הכרכר, כלי טויה ואריגה דקים - לתחוב בו לתחוב אותם בתוך פירות רכים ולאכול אותם. מחט קטן של יד, המיועד לתפירת בגדים - ליטול בו את הקוף שנתחב בבשרו. ומחט גדול של סקאים, שתופרים בו שקים - כדי לפתוח בו את הדלת

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכב עמוד ב-קכג עמוד א

נוטל אדם קורנס כו'. אמר רב יהודה: קורנס של אגוזין לפצע בו את האגוזין, אבל של נפחין - לא. קסבר: דבר שמלאכתו לאיסור - אפילו לצורך גופו אסור. אמר ליה רבה: אלא מעתה, סיפא דקתני ואת הרחת ואת המלגז לתת עליו לקטן, רחת ומלגז מי מייחדי ליה לקטן? - אלא אמר רבה: קורנס של נפחין לפצע בו האגוזין. קסבר: דבר שמלאכתו לאיסור לצורך גופו - מותר ... איתביה: (בית שמאי אומרים: אין נוטלין את העלי לקצב עליו בשר, ובית הלל מתירין). ושויין, שאם קצב עליו בשר - שאסור לטלטלו! סבר לשנויי ליה כרבי נחמיה, כיון דשמעה להא דאמר רב חנינא בר שלמיא משמיה דרב: הכל מודים בסיכי זיירי ומזורי דכיון דקפיד עליהו - מייחד להו מקום, הני נמי: מייחד להו מקום

רש"י מסכת שבת דף קכב עמוד ב-קכג עמוד א

קורנס של אגוזים - המיוחד לפציעת אגוזים, הוא דקתני מתניתין דנוטלין אותו למלאכתו, משום דעיקרו למלאכת היתר. אבל של נפחים - דעיקרו למלאכת איסור - לא. לצורך גופו - שגופו צריך עוד למלאכה אחרת של היתר - אין מטלטלין אותו לאותה מלאכה, וכל שכן אם אין צריך לגופו אלא לפנות מקומו, דאין מטלטלין. מי מייחדי לקטן - בשלמא כולהו הני דמתניתין איכא לאוקמא בעשויין ומיוחדין לכך, בר מהני דליכא דעביד להו להכי. דבר שמלאכתו לאיסור - אם צריך בשבת לגופו של מלאכה אחרת של היתר - מותר. ושויין - בית שמאי ובית הלל שנחלקו בנוטלין את העלי לקצב עליו בשר ביום טוב. שאם קצב עליו בשר - שעשה לצורך שמחת יום טוב. שאסור לטלטלו - דהאי דקשרו בית הלל משום שמחת יום טוב קשרו, אלמא משום דעלי מלאכתו לאיסור לכתישת טרגיס וטיסי וקליפת עצים לעבד בהן עורות - אסור. הכל מודים - רבנן דאיפלגו אדרי' נחמיה. בסיכי זיירי ומזורי - כלי צבעין הן, ורבינו הלוי פירש: כלי אורגין; סיכי הן עמודין, זיארי הן קנים שבשתי, ומזורי - כובד עליון ותחתון, וראשון נראה לי, דזיארי לשון עוצרים הן, כמו מעצרתא זיירא (עבודה זרה ס, א). דקפיד עליהו - האומן, שלא יתלכלכו ושלא יתעקמו. מייחד להם מקום - מקצה להן בידים. הני נמי - עלי ומדוכה.

חברותא שבת דף קכב עמוד ב-קכג עמוד א

אמר רב יהודה: רק קורנס המיועד לשימוש של היתר, בפיצוח אגוזים - מותר ליטלו כדי לפצח בו את האגוזין. אבל קורנס של נפחין שעיקרו עומד למלאכת איסור - לא מטלטלין אותו. כי קסבר תנא דמתניתין: דבר שמלאכתו לאיסור - אפילו לצורך גופו, ואפילו לצורך תשמיש של היתר, אסור לטלטלו. וכל שכן כשאינו צריך את הכלי לשמוש אלא שרצונו לפנות את מקום הכלי, שאסור לטלטלו. אמר ליה רבה לרב יהודה: אלא מעתה, שהעמדת את המשנה דוקא בכלי שמלאכתו להיתר. אם כן, סיפא דמתניתין, דקתני בה "ואת הרחת ואת המלגז לתת עליו לקטן". וכי רחת ומלגז, המיועדים להפיכת הקש בגורן - מי מייחדי ליה, האם מייעדים אותם להאכיל בהם ילד קטן?! אלא, בודאי המשנה מדברת על כלים שמלאכתן לאיסור. אלא, אמר רבה: משנתנו מתירה לטלטל אפילו קורנס של נפחין, בכדי לפצע בו האגוזין. קסבר תנא דמשנתנו דבר שמלאכתו לאיסור לצורך גופו מותר ... איתביה: שנינו במשנה בביצה, בית שמאי אומרים אין נוטלין את העלי - [כלי שמיועד לכתישת דברים שאסור לכותשם ביום טוב] אפילו לקצב עליו בשר. ובית הלל מתירין מטעם שמחת יום טוב. ושנינו בברייתא ושויין בית שמאי ובית הלל, שאם קצב עליו בשר שאסור לטלטלו אפילו לצורך גופו כיון שאין בזה צורך שמחת יום טוב. וחזינן שכלי שמלאכתו לאיסור, אסור לטלטלו לצורך גופו. ומבארינן: סבר רבה לשנויי ליה לאבוי, שהברייתא סבירא ליה כרבי נחמיה שאין כלי ניטל אלא צורך תשמישו המיוחד, ולכן אסור לטלטל את העלי. כיון דשמעה רבה להא דאמר רב חנינא בר שלמיא משמיה דרב: הכל ואפילו רבנן החולקים על רבי נחמיה מודין בסיכי זיירי ומזורי - כלי צבעים. [ויש אומרים כלי אריגה]. דכיון דקפיד עליהו האומן שלא יתלכלכו ולא יתקלקלו, מייחד הוא להו מקום מיוחד ומקצה אותם שלא ישתמשו בהם שמושים אחרים. [והווי ליה מוקצה מחמת חסרון כיס]. הכי נמי בעלי ומדוכה, מייחד להו מקום מקצה הוא אותם משמושים אחרים. ואפילו רבנן מודים שאסור לטלטלם ואפילו לצורך גופם, דהווי להו מוקצה מחמת חסרון כיס.

רב יהודה ורבה חלקו אם המשנה התכוונה להתיר שימוש של כלי שמלאכתו לאיסור לצורך דבר המותר ("לצורך גופו"). רב יהודה מקשה על רבה מעלי, שמוסכם שאסור לטלטל. בכדי לדחות את הקושיה, רבה מצטט את דברי רב, שאומר שכלים כגון אלה, שמייחדים עבורם מקום מכיוון שמקפידים עליהם, כולם מודים שאסור לטלטל בשבת.

(מדוע בית הלל מתירים לטלטל את העלי ביום טוב? רש"י מבאר (על סמך הסוגיה במסכת ביצה) שהתירו מפני שמחת יום טוב. נגלה לעינינו כאן חידוש גדול - שמותר לטלטל את העלי לצורך שמחת יום טוב, בכדי לקצב עליו בשר, אך ברגע שמסיים את השימוש בו - הוא חוזר להיות מוקצה! לדבר זה יש נפקא מינות חשובות. לדוגמא - האם מותר לטלטל סכין מילה אחרי שמל בעזרתו? עיינו אודות זאת בהרחבות)

❖ הרחבות – טלטול העלי אחרי שקצב עליו, וטלטול סכין המילה אחרי המילה

יש לבחון מספר דברים בפשט הגמרא –

א. הסוגיה מתחילה מדיון בכלים שמלאכתם לאיסור, ועליהם נאמר שמודים בסיכי זיירי ומזורי, מכיוון שמייחד להו מקום. מפשט הגמרא עולה, אם כן, שיש סוג מסוים של כלים שמלאכתם לאיסור, כאלו

שמייחד עבורם מקום, שמוקצים מחמת חסרון כיס. עולה מכך שמוקצה מחמת חסרון כיס הוא סוג של כלי שמלאכתו לאיסור.
 לחילופין ניתן להציע שאמנם הסוגיה פתחה בכלים שמלאכתם לאיסור, אך בסוף הסוגיה היא פתחה דיון חדש. החומרה היתרה שבסיכי זיירי ומזורי, שמחמתה כולם מודים שהם מוקצים, אינה קשורה להיותם כלים שמלאכתם לאיסור, אלא לעצם ההקפדה המובילה להקצאת מקום מיוחד עבורם.
 נחמד את הצדדים. לכאורה הצד השני הוא הפשוט יותר. ההקפדה על החפץ מקצה את החפץ (בהערה הבאה על הגמרא נחמד מעט את מהות ההקפדה). מהי הסברא בצד הראשון?
 כפי שלמדנו פעמים רבות, באופן כללי רבי שמעון סובר שהקפדה אינה הופכת חפץ למוקצה (כך אמרנו, לדוגמא, על מוקצה מחמת מיאוס). מדוע רבי שמעון מודה דווקא שמוקצה מחמת חסרון כיס הוא מוקצה? יתכן שרק כלי שמלאכתו לאיסור, שיש איסור לטלטלו שלא לצורך גופו ומקומו, יהפוך למוקצה אם האדם מקפיד על שימוש בגופו או מקומו. ההקפדה על כלי שאין עליו איסור טלטול לא תיצור איסור חדש. אך כלי שגם כך אסור לטלטלו אלא לצורך גופו או מקומו יהפוך למוקצה אם לאדם יש קפידה על גופו ומקומו.

ב. בדף קנ"ז הזכרה הסכמה אודות מוקצה מחמת חסרון כיס. לא מחכרים שם קריטריונים מעבר לעצם ההקפדה מחמת חסרון הכיס. בדף קכ"ב נשמע שההקפדה מובילה לכך שמקצה מקום. אם כך, מה שהופך את החפץ למוקצה הוא הקצאת המקום (שהרי לא נאמר "מדמייחד להו מקום, שמע מינה דקפיד עליה", אלא להיפך – "כיוון דקפיד עליהו, מייחד להו מקום". כלומר – ייחוד המקום הוא הקריטריון המכריע). מהו הקריטריון המגדיר את הכלי כמוקצה מחמת חסרון כיס – לפי הגמרא בדף קנ"ז – ההקפדה. לפי הגמרא בדף קכ"ב – ייחוד המקום.

נבאר מעט יותר: ניתן לבאר שהקריטריון הוא ההקפדה על השימוש בכלי, ואילו ייחוד המקום הוא רף ההקפדה. רק חפצים שמקפיד עליהם כל כך שמקצה להם מקום הם מוקצים. לפי זה, הקריטריון הרלוונטי הוא ההקפדה על השימוש.

אך מהגמרא בדף קכ"ב התהפכו הסיבה והתוצאה. מתוך ההקפדה, הוא מקצה לחפץ מקום. משמע שעצם קביעת המקום הוא הקריטריון הקובע. כלומר – ההקפדה שלא לטלטל את החפץ ממקומו שלא לצורך הוא שקובע את רף ההקפדה הדרוש.

[אם נבאר שמוקצה מחמת חסרון כיס הוא כלי שמלאכתו לאיסור שהאדם מקפיד עליו, כפי שהצענו לעיל, אפשר לחדד זאת עוד. לכאורה לפי הצד הראשון כאן, עיקר ההקפדה הוא על השימוש. כלומר – כלי שמלאכתו לאיסור שמקפיד שלא לטלטלו לצורך גופו הוא מוקצה מחמת חסרון כיס. לפי הצד השני, נראה שהמוקד הוא שלא להוציאו ממקומו. כלומר – כלי שמלאכתו לאיסור שמקפיד שלא לטלטלו לצורך מקומו הוא מוקצה מחמת חסרון כיס. כמובן שהדברים אינם הכרחיים, ואכמ"ל]

הקריטריון של קביעת מקום עולה בסוגיה נוספת –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף מה עמוד ב

מנורה, בין ניטלה בידו אחת בין ניטלה בשתי ידיו - אסור לטלטלה. וטעמא מאי? רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו: הואיל ואדם קובע לה מקום. אמר ליה אבבי לרב יוסף: והרי כילת חתנים, דאדם קובע לו מקום, ואמר שמואל משום רבי חייא: כילת חתנים מותר לנטותה ומותר לפרקה בשבת! - אלא אמר אבבי: בשל חוליות

רש"י מסכת שבת דף מו עמוד א

בשל חוליות - במנורה של פרקים, שמא תפול ותתפרק ויחזירנה, ונמצא עושה כלי.

חברותא שבת דף מה עמוד ב

מנורה בין ניטלה בידו אחת בין ניטלה בשתי ידיו - אסור לטלטלה. וטעמא מאי? רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו: הואיל ואדם קובע לה מקום. והיה מסתבר לי לומר שרבי יוחנן פסק כרבי שמעון בכל מקום. אבל משבא רב יצחק ואמר שרבי יוחנן הכריע כרבי יהודה ידענו שבכל מוקצה מחמת איסור הוא הכריע שהלכה כרבי יהודה, ורק במוקצה מחמת מיאוס אין הוא פוסק כמוהו אלא כרבי שמעון. ולפיכך התיר רבי יוחנן לטלטל נר של חרס ישן למרות שהוא מאוס. אמר ליה אבבי לרב יוסף: כיצד יש צד לומר שקביעות מקום של חפץ אוסרת אותו בטלטול בשבת? והרי כילת חתנים, דאדם קובע לו מקום, ואמר שמואל משום רבי חייא: כילת חתנים מותר לנטותה, ומותר לפרקה בשבת, כי לפי שאין לה גג טפת, אין בה משום איסור בניה וסתירה!! אלא, אמר אבבי: איסור טלטול המנורה האמור, הוא במנורה של חוליות [העשויה פרקים פרקים], שיש לחשוש שמא תתפרק, ויבוא להחזירה, ויתקן כלי

בשיעור 37 למדנו את דברי רבא, שהסביר שלהלכה עצם המשקל (והצורך ששניים יישאו חפץ יחד) אינו מהווה שיקול בהגדרת הכלי כמוקצה. הגמרא כאן מציעה שמשקל החפץ (והצורך בנשיאתו בשניים) אינו מהווה שיקול, אך קביעת המקום היא שתהפוך את הכלי למוקצה. מסקנת הגמרא היא שהטעם שהמנורה מוקצה אינה מחמת קביעת המקום, אלא מחשש שמא יתקן את המנורה. האם המשמעות היא שמסקנת הגמרא היא שהשיקול של קביעת המקום נדחה (בשונה ממה שעלה מהסוגיה בדף קכ"ג)?

שיטה ראשונה – ייחוד מקום הוא הקריטריון הקובע

תוספות מסכת שבת דף מו עמוד א

והא כילת חתנים דאדם קובע לה מקום - פי' רשב"א דאדם קובע לה מקום כמו למנורה, ואפילו הכי שרי שמואל! אלא ודאי לא חשיב קביעות שלה ושל מנורה קביעות אלא היכא דקבע מקום לגמרי כדאמר בפי' כל הכלים (לקמן קכג. ושם)

מדברי הרשב"א (משנץ) אנו למדים את ההיפך הגמור – לא זו בלבד שהקריטריון של קביעת המקום משמעותי, אלא יש צורך שקביעת מקום החפץ תהיה קבועה ביותר. המנורה והכילה לא עמדו בקריטריון הדרוש, מפני שמקומם אינו קבוע דיו.

מסקנת הגמרא בדף קכ"ב-קכ"ג, העוסקת בכלים שמלאכתם לאיסור, הייתה שאודות סיכי זיירי ומזורי יש הסכמה לאיסור, מכיוון שקובע להם מקום. הצענו לעיל שתי אפשרויות. הראשונה – שהגמרא אומרת שכלים שמלאכתם לאיסור שמקפיד עליהם וקובע להם מקום נהפכים למוקצה. השנייה – שבחלק זה הגמרא אומרת שהכלים מהסוג הזה הם מוקצים, ללא קשר להיותם כלים שמלאכתם לאיסור.

מהרשב"א משנץ ברור שסובר כאפשרות השנייה – חלק זה בסוגיה אינו קשור לכלי שמלאכתו לאיסור. לכן ניתן להשוות בין כילת חתנים, שהיא אינה כלי שמלאכתו לאיסור, לבין סיכי זיירי ומזורי, ולהכריע שההבדל ביניהם הוא ברמת קביעת המקום, בלבד.

(מעין הדברים הללו כתובים בתוספות הרא"ש שבת דף מ"ה ע"ב ד"ה "ועוד יש לפרש")

❖ הרחבות – ביאור אחר בשיטת הרשב"א (משנץ)

דברים דומים מופיעים בדברי הרשב"א (תלמיד הרמב"ן, המוכר לנו כרשב"א). הרשב"א מסביר מדוע אסור לטלטל מיטה המיוחדת להנחת מעות –

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף מה עמוד א

מטה (המיוחדת להנחת מעות) שאני, דאיכא למימר דלמא אפילו רבי שמעון מודה בה, דכיוון שהוא מיחדה למעותיו, אדם קובע לה מקום ומקצה אותה לגמרי מדעתו מחמת חסרון כיס

גם בלשון רש"י במספר מקומות הדגיש את הקריטריון של קביעת מקום –

רש"י מסכת שבת דף קכג עמוד ב

הנך קפיד עלייהו, ומייחד להם מקום, דלא חזו למלאכה אחרת

רש"י מסכת שבת דף קכה עמוד ב

קפיד עליה - שלא יתעקם, ומייחד ליה מקום ומקצה ליה בידים, ואפילו לר' שמעון אסור לטלטלו, דמוקצה מחמת חסרון כיס אפילו ר' שמעון מודה

הראב"ן מרחיב את איסור טלטול מיטה שיחדה למעות לאיסור טלטול ארנק רגיל –

ראב"ן שבת סימן שעח

האזורים שעשוין כעין כיסין ולמעות מיוחדין והניח בהן מעות אף על פי שהוציאן מערב שבת נ"ל דאסור לטלטלם בשבת, דאמר רב הונא מיטה שיחדה למעות והניח עליה מעות אסור לטלטלם בשבת

הרמ"א פסק שמותר לטלטל ארנק לצורך גופו או מקומו¹ –

הגהת הרמ"א על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שי סעיף ז

אסור לטלטל כיס של מעות אף על פי שהוציא המעות ממנו מבעוד יום, אלא אם כן עשה בו מעשה שפתחו מלמטה וסלקו מן היחוד, וכן נוהגין. מיהו לצורך גופו או לצורך מקומו, מותר

¹ הגדרת ארנק ככלי שמלאכתו לאיסור אינה מובנת מאליה, ואף אינה מוסכמת על כל הראשונים. נעסוק בכך בהרחבה בשיעור הבא, בו נגדיר את גדרו כלי שמלאכתו לאיסור.

המג"א תמה על פסיקה זו –

מגן אברהם סימן שי ס"ק ה

צ"ע, דהא הרא"ש כתב ד(מיטה) דמי לסיכי זירי ומזורי, דכיוון דקפיד עליה מייחד להו מקום, ואם כן אפילו לצורך גופו אסור ... וכ"כ הראב"ן ... לכן נ"ל להחמיר

הבית מאיר דחה את דברי המג"א (ובכך יישב את דברי הרמ"א) בהתבסס על דברי הרשב"א (משנץ) והרשב"א (הספרדי) –

בית מאיר אורח חיים סימן שי (לשו"ע סעיף ז:ב)

במיטה דקדק הר"ת והרא"ש, משום דמייחד ליה מקום, מקפיד עליו, והוי דומיא דסיכי ומזורי דיש בהם משום מוקצה מחמת חסרון כיס כנ"ל ברשב"א, אבל כיס כזה (שקורין ביא גארטיל), הא עינינו רואות דאין אדם מקפיד עליו למיחד לו מקום!

אם כך נראה שהבית מאיר הלך בשיטת הרא"ש ושני הרשב"א, לשיטתם מוקצה מחמת חסרון כיס מותנה בקביעת מקום.

לפי שיטה זו, שקביעת המקום היא המגדירה את החפץ כמוקצה, יש להגדיר מהי "קביעת מקום". היה מקום להבין שהכוונה היא שרק חפצים הקבועים במקומם, כתמונות, שעוני קיר וכדו' הם מוקצים מחמת חסרון כיס. הגרש"ז הגדיר את קביעת המקום לשיטת הבית מאיר –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשל"ט) פרק כ הערה נ

שמעתי מהגרש"ז אויערבך שליט"א דכוונת הבית מאיר לומר שהוא מקפיד על כל שינוי מקום שלא לצורך

לפי שיטה זו אין הכוונה שהחפץ נותר קבוע במקומו באופן תמידי, אלא שהאדם מקפיד על הזתתו ממקומו ללא צורך.

שיטה שניה – כלי שמלאכתו לאיסור שמקפידים עליו

כפי שלמדנו, הסוגיה בדף קכ"ב-קכ"ג עוסקת בכלים שמלאכתם לאיסור, ולבסוף אומרת שכלים שמייחדים להם מקום הם מוקצים. בסוגיה בדף מ"ו מקשים מכילת חתנים. מדוע הגמרא לא אומרת שכלית חתנים אינה כלי שמלאכתו לאיסור, ובכך דוחה את הקושיה? קושיה זו הפריעה לפני יהושע, ולכן הוא מציע פירוש הפוך לסוגיה –

פני יהושע מסכת שבת דף מו עמוד א

במנורה וכלית חתנים דהכא שמלאכתן להיתר, וכמ"ש לעיל, דנר ומנורה לא מיקרי מלאכתן לאיסור, כיון שאין עושין מלאכה בגוף הכלי אלא בסיס בעלמא הוא דעבדו וכן מצאתי להדיא שכ"כ הרשב"א ממונפלא"ר ... ועוד, דעל כרחך ממקומו הוא מוכרע, מסוגיא דשמעתין גופא, דאי ס"ד דמנורה נמי מיקרי מלאכתה לאיסור, א"כ מאי מקשה אביי הכא מכילת חתנים, דהא ודאי מלאכתה להיתר הוא! ... אלא על כרחך כדפרישית, דמנורה נמי מיקרי מלאכתה להיתר כמו כילת חתנים, א"כ מקשה אביי שפיר, דאי ס"ד דמטעם קביעות מקום אסור בטלטול אפילו במלאכתו להיתר, אם כן תקשי מכילת חתנים! אלא על כרחך דבמלאכתו להיתר לא שייך לאסור משום קביעות מקום

הפני יהושע מסביר שכוונת הגמרא הפוכה בדיוק – רבה ורב יוסף מציעים שאסור לטלטל מנורה מפני שהיא מוקצה מחמת חסרון כיס, שהרי קובע לה מקום. אביי מקשה – אם כך, נאסור כל דבר שמקצה לו מקום! על סמך זאת אביי דוחה את הרעיון שכלים שמלאכתם להיתר יהיו מוקצים מחמת חסרון כיס (ולכן מסיים ומסביר את איסור טלטול המנורה אחרת).²

מהלך הגמרא, לפי ביאור הפני יהושע, הוא הפוך בדיוק ממה שלמדנו קודם. רב יוסף העלה את האפשרות שכלי שמלאכתו להיתר יהיה מוקצה מחמת חסרון כיס, ואביי דחה את האפשרות הזאת. אם כך, דווקא מגמרא זו למד הפני יהושע שרק כלי שמלאכתו לאיסור יכול להיות מוקצה מחמת חסרון כיס.

לפי אפשרות זו, נלמד את הסוגיה בדף קכ"ב כאפשרות השניה שהצגנו בתחילת השיעור. האמוראים דנו אם יש לאסור שימוש של כלי שמלאכתו לאיסור לשימוש המותר בשבת, ורבה ביאר שהוא מודה שאם הכלי שמלאכתו לאיסור הוא כלי שמקפידים עליו (ומייחדים עבורו מקום), אזי אסור להשתמש בו או לטלטלו כלל.

² כמובן שבין השורות עולה כאן מחלוקת עקרונית בהגדרת כלי שמלאכתו לאיסור – האם מנורה היא כלי שמלאכתו לאיסור? בשאלה זו נעסוק בהרחבה בשיעור הבא

מהי הסברא שרק כלים שמלאכתם לאיסור יוגדרו כמוקצים מחמת חסרון כיס?

פני יהושע מסכת שבת דף מו עמוד א

נהי דכלים שמלאכתן לאיסור לצורך גופן או מקומן שרי, היינו משום דחזו לתשמישי אחרני, מה שאין כן בהנך דקפיד עלייהו ומייחד להו מקום תו לא חזו לתשמישי אחרני

וכך פסק הגר"ז –

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן שח סעיף ד

וכל הכלים שהם עומדים לסחורה והוא מקפיד עליהם שלא להשתמש בהם שום תשמיש, אף על פי שאינם כלים היקרים ביותר, ואין צריך לומר כלים היקרים ביותר אף על פי שאינן לסחורה, אלא שמלאכתם לאיסור ומקפיד עליהם מלהשתמש בהם תשמיש אחר שלא יפחתו דמיהם – אסור לטלטלו בשבת אפילו לצורך מקומו ... וזהו הנקרא מוקצה מחמת חסרון כיס

שיטת שלישית – כל כלי שמקפיד על שימוש

רמב"ם הלכות שבת פרק כה הלכה ט

כל כלי שמקפיד עליו שמא יפחתו דמיו כגון כלים המוקצים לסחורה וכלים היקרים ביותר שמקפיד עליהן שמא יפסדו אסור לטלטלן בשבת וזה הוא הנקרא מוקצה מחמת חסרון כיס, כגון המסר הגדול ויתד של מחרישה וסכין של טבחים וחרב של אושכפים וחצין החרשים וקורנס של בשמים וכיוצא בהן

הרמב"ם פוסק שכל כלי שאדם מקצה משימוש מחשש שייפגעו, הוא מוקצה מחמת חסרון כיס. הרמב"ם אינו מבחין בין כלי שמלאכתו לאיסור או היתר, וכן הדרישה שלכלי יהיה מקום מיוחד אינה מחכרת. (שימו לב שבשיעור 41 הובאה מחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון אם אוכל המיועד למסחר הוא מוקצה. הרמב"ם מבחין בין אוכל העומד לסחורה, שאדם עשוי לשנות את דעתו ולאכלו, לבין כלי, שאדם לא ישנה את ייעודו בשביל שימוש חד פעמי. עיינו על כך בהרחבות).

❖ הרחבות – ההבחנה בין אוכל וכלים המיועדים לסחורה

בשולחן ערוך התנאי שהכלי יהיה כלי שמלאכתו לאיסור אינו מחכר, וברמ"א מוסיף את הדוגמא של כלים המיועדים לסחורה –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שח סעיף א

כל הכלים נטלים בשבת חוץ ממוקצה מחמת חסרון כיס, כגון סכין של שחיטה או של מילה, ואיזמל של ספרים, וסכין של סופרים שמתקנים בהם הקולמוסים כיון שמקפידים שלא לעשות בהם תשמיש אחר, אסור לטלטלו בשבת ואפילו לצורך מקומו או לצורך גופו ... וה"ה לקורנס של בשמים שמקפידים עליו שלא יתלכלך וה"ה כלים המיוחדים לסחורה ומקפיד עליהם

האם לפי השיטות הללו יש צורך (או משמעות!) לייחוד מקום לחפץ?

מהביאור הלכה משמע שמבאר שגם השו"ע התכוון לכלים שמייחד להם מקום –

ביאור הלכה סימן שח סעיף א

בכולהו הטעם דכיון דקפיד עלייהו מייחד להו מקום

אך הרב פיינשטיין מסביר שייחוד המקום רק מוכיח על ההקפדה, אך אינו תנאי הכרחי -

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ה סימן כב שאלה יב

לא בעינן ייחוד מקום. והא דמובא בגמ' דמייחד להו מקום, זה הוי רק בגדר סימן שמקפיד על החפץ. וכן להיפוך, אין ייחוד מ-קום לחודיה הגורם שיחשב כמוקצה, דא"כ יהיה כל סמרטוט שייחדו לו מקום, מוקצה

הרב פיינשטיין מסביר שייחוד המקום המחכר בגמרא הוא רק סימן המראה שהבעלים מקפיד על החפץ. כלומר – הגמרא הגדירה את רף ההקפדה. חפץ שמקפיד עליו ברמה שמייחד לו מקום הוא מוקצה מחמת חסרון כיס. אולם ייתכן שחפץ יעמוד ברף ההקפדה הזאת, למרות שמעשית לא מייחדים עבורו מקום. בהחלט ישנם חפצים שאין להם מקום מיוחד, ואף על פי כן ההקפדה עליהם אינה נופלת מההקפדה על חפץ שיש לו מקום מיוחד. הם מוקצים מחמת חסרון כיס, וכן להיפך – ישנם חפצים שיש להם מקום מיוחד שאינם מוקצים כלל.

יתכן שגם הביאור הלכה לא התכוון להוסיף קריטריון נוסף לדברי השו"ע, אלא רק ציטט את לשון הגמרא, בכדי לבטא מהו רף ההקפדה הדרוש בכדי להגדיר חפץ כמוקצה מחמת חסרון כיס (אחרת קשה לבאר מדוע בפסיקותיו במשנה ברורה דרישה זו נעלמת).

סיכום ביניים:

בגמרא (מסכת שבת דף קנ"ז ע"א) נאמר שרבי שמעון מודה לרבי יהודה במוקצה מחמת חסרון כיס. בסוגיה בדף קכ"ב ע"ב-קכ"ג ע"א דנים בכלים שמלאכתם לאיסור, ומסיימים שיש כלים שמלאכתם לאיסור שמקפידים עליהם, ומחמת שמקצים עבורם מקום הם מוקצים מחמת חסרון כיס.

בסוגיה (שם) בדף מ"ו ע"א דנים על מנורה, ומקשים – אם היא מוקצית מחמת שקובעים עבורה מקום, מדוע כילת חתנים אינה מוקצית?

מהדברים עולה שיש לברר את היחס בין מספר קריטריונים שעלו – האם עצם ההקפדה אוסרת את החפץ?

האם מוקצה מחמת חסרון כיס הוגדר בסוגיה של כלי שמלאכתו לאיסור מפני שרק כלים שמלאכתם לאיסור הם מוקצים מחמת חסרון כיס? לצד זה יש לברר את סוגיית דף מ"ו, העוסקת בכילה.

למדנו שלוש שיטות מהם הקריטריונים להגדרת מוקצה מחמת חסרון כיס:

א. מוקצה מחמת חסרון כיס הוא כלי שמקפידים עליו באופן שמייחדים עבורו מקום (כך עלה מדברי הרשב"א משנן, הרשב"א (מספרד) רש"י והבית מאיר).

ב. מוקצה מחמת חסרון כיס הוא כלי שמלאכתו לאיסור שמקפיד על שימוש (פני יהושע ושו"ע הרב).

ג. כלי שמלאכתו לאיסור הוא כל כלי שמקפיד על שימוש (כך עלה מהרמב"ם והשו"ע, שלא הזכירו את ייחוד המקום וכן לא את היותו כלי שמלאכתו לאיסור כקריטריונים המשפיעים על הדין). ייחוד המקום רק מגדיר את רף ההקפדה הדרוש (כך ביאר הרב פיינשטיין כיצד הם מסבירים את הסוגיה, שהזכירה את הקריטריון של הקפדה על מקומו).

הלכה למעשה – השיטה ההרמונית של הפוסקים

ילקוט יוסף שבת חלק ב [סימן שח סעיף א] - דיני מוקצה מחמת חסרון כיס – סעיף א

מוקצה מחמת חסרון כיס הוא כל דבר שמקפידים שלא להשתמש בו כל שימוש אחר מחשש שמא יתקלקל או יתלכלך וכדומה. וכל דין מוקצה מחמת חסרון כיס הוא רק בכלים שמלאכתם לאיסור. אבל בכלים שמלאכתם להיות, כגון כלים יקרים העומדים לנוי ולקישוט הבית, ואינם עומדים לסחורה או למצוה, אין בהם דין מוקצה, ומותר לטלטלם בשבת אף מחמה לצל כדין כלי שמלאכתו להיות

שם סעיף ז

כלים העומדים לסחורה, הרי הם בכלל מוקצה מחמת חסרון כיס, שהרי חס עליהם ונמנע מלהשתמש בהם. אבל אם אינו נמנע מלהשתמש בהם, מותר לטלטלם בשבת, אף שלא חשב עליהם להשתמש בהם בשבת.

לכאורה בסעיף ז לא מחזרת הדרישה שהכלי יהיה כלי שמלאכתו לאיסור. כיצד זה מתיישב עם דבריו בסעיף א'?

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשל"ט) פרק כ סעיף יט

כל דבר יקר ערך שעומד לשימוש האסור בשבת, ובעליו מקפיד שלא להשתמש בו כל שימוש חריג, כגון סכין מילה או שחיטה, סכין של קצבים, פמוטות יקרים, בד שעומד לתפירה, מכונת-כתיבה, מקלט רדיו, מצלמה ושאר מכשירים עדינים, בולי דואר שאינם מוחתמים העומדים לשימוש, נייר כתיבה וקלף של סופר – הרי זה מוקצה מחמת חסרון כיס, ואין כל היתר לטלטלו, גם לא לצורך גופו ולצורך מקומו

שם סעיף כא

כל דבר העומד לסחורה, אפילו הוא כלי שמלאכתו להיות רב, הרי אם בעליו מקפיד שלא להשתמש בו אפילו לצורך עצמו – דינו כמוקצה מחמת חסרון כיס, ואין כל היתר לטלטלו, גם אם הוא עצמו זקוק לו לשימוש

שם סעיף כב

כל דבר שאדם קובע לו מקום מחמת ערכו הרב, ומקפיד שלא לטלטל אותו מחשש שמא יתקלקל, כגון שעון קיר, תמונה אמנותית שמקפיד עליה – גם זה בכלל מוקצה מחמת חסרון כיס הוא, ואין כל היתר לטלטלו. וכן ארון כבוד שאדם נזהר מלטלטלו ממקומו שמא יתקלקל עקב הטלטול – מוקצה הוא, ואסור לטלטלו, אך מותר לפתוח את דלתותיו

בסעיף י"ט נשמע שהש"כ מצטט את הפנ"י והגר"ז. סעיף כ"א את הרמב"ם והשו"ע. ואילו בסעיף כ"ב את דברי 'שני הרשב"א והבית מאיר!'
לכאורה ניתן להציג כאן שני סוגים שונים של מוקצה מחמת חסרון כיס. האחד – כלים שמלאכתם להיתר, אך מסיבות שונות אין בהם שימוש בשבת כלל. לדוגמה – הם מיועדים לסחורה, כך שלא נוגעים בהם כלל. או שמדובר בתמונות וציורי קיר, שלא מזיזים אותם כלל. הסוג השני הם כלים שמלאכתם לאיסור, אך מכיוון שמקפיד על שימושם, מקצה אותם משימוש "לצורך גופם", ונהפכו למוקצה.
האחרונים מבארים שאין כאן שני סוגים שונים, אלא יש כאן הגדרה שלישית, המאחדת ביניהם –

אז נדברו חלק י"א סימן כ"א (סוף עמוד מ)

אין כאן שני סוגים. ואין מה שמלאכתו לאיסור קובע במוקצה מחמת חסרון כיס מצד עצם המוקצה. אלא שאם הייתה מלאכתו להיתר, אפילו אם הוא כלי יקר, כיוון שראוי להשתמש בה איזה תשמיש היתר – לא שייך דמייחד להו מקום. ממילא אם יצויר כלי של היתר, אלא שאינו עשוי לטלטל, שלא יתקלקל או מפני יוקרו או כבדו – הוי מוקצה מחמת חסרון כיס

(הרב בנימין זילבר, תרע"ו-תשס"ח, ממקורבי החזון איש, מחברי מועצת גדולי התורה של אגודת ישראל) וכעין זאת כתב בארחות שבת –

ארחות שבת פרק יט הקדמה לסעיף פח

יסוד הדין הוא שכל שאין הכלי מוכן כלל לשימוש בשבת ובעליו מקפידים על כך – הרי זה מוקצה. ולכן בדרך כלל כלים שמלאכתן להיתר אינם מוקצים מחמת חסרון כיס, שהרי הם מוכנים לשימוש בשבת (מה שאין כן אם מלאכתם לאיסור אין להם שימוש בשבת, משום שהשימוש שהם מוכנים לו בימות החול אסור בשבת, ושימוש אחר – הבעלים מקפידים שלא לעשות בהם), אך כלים שבחנות, אף שמלאכתן להיתר – אינם מוכנים לשימוש בשבת, משום שעלולים להיפגם, ונמצא שבכלים אלו יש הקצאה גמורה של הבעלים, למרות שמלאכתם להיתר

לפי הבנה זו, מהי הגדרת מוקצה מחמת חסרון כיס? כלי שאדם מקצה אותו משימושו האפשריים מחשש שמא יינזק. מתוך הגדרה זו יצאו שני סוגים שונים – א. כלי שמלאכתו להיתר שמקפיד על הזנתו לגמרי. ב. כלי שמלאכתו לאיסור שמקפיד על שימושו לצורך גופו.

כלי שמלאכתו לאיסור שאין לו שימוש היתר

לפי ההגדרה שלמדנו עתה, שנראה שהפוסקים הלכו בה, עלה שכל כלי שמקצה אותו מכל שימוש מחמת החשש שמא יינזק הוא מוקצה. מהו הדין אם האדם מקצה חפץ מכל שימוש, אך לא בשל חשש שמא יינזק? בשיעור 38 למדנו סוגיה שנגעה במצב מעין זה –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף מו עמוד א

רב אויא איקלע לבי רבא, הוה מאיסן בי כרעיה בטינא, אתיבי אפוריא קמיה דרבא. איקפד רבא, בעא לצעוריה. אמר ליה: מאי טעמא רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו שרגא דנפטא נמי שרי לטלטוליה? אמר ליה: הואיל וחזיא לכסויי בה מנא. - אלא מעתה כל צרורות שבחצר מטלטלין, הואיל וחזיא לכסויי בהו מנא! - אמר ליה: הא - איכא תורת כלי עליה, הני - ליכא תורת כלי עליה

חברותא שבת דף מו עמוד א

רב אויא איקלע לבי רבא. הוה מאיסן בי כרעיה היו מאוסות רגליו בטינא, בבוץ, אתיבי אפוריא התיישב על המיטה קמיה דרבא. איקפד רבא על שטינף את המטה, בעא לצעוריה, בכך שביך אותו בדבר הלכה. אמר ליה רבא לרב אויא: מאי טעמא רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו: שרגא דנפטא נמי שרי לטלטוליה? אמר ליה: הואיל וחזיא לכסויי בה מנא, שראוי לכסות בו כלי. אמר ליה רבא: אלא מעתה, כל צרורות של אבנים שבחצר נמי מטלטלין, הואיל וחזיא לכסויי בהו מנא!! אמר ליה: הא, לשרגא דנפטא - איכא תורת כלי עליה. אבל הני צרורות שבחצר - ליכא תורת כלי עליה

רב אויא מסביר שמותר לטלטל בהתקיים שני תנאים – 1. מדובר בכלי (ולא צרורות ואבנים). 2. ניתן להשתמש בו.

(ההקשר בו נאמרים דברי רב אויא עשוי להיראות משונה. היעלה על הדעת שהאמוראים הקדושים מתקוטטים ומנסים להביך זה את זה? ביאור אפשרי להקשר של המעשה נמצא בהרחבות).

❖ הרחבות – מחלוקת רב אויא ורבא

מהו הדין אם רק תנאי אחד מתקיים? חפץ שאינו כלי הוא מוקצה מחמת גופו. אך אם יש כלי שלא ניתן לכסותו כלי בעזרתו, ואין בו כל שימוש בשבת, האם אסור לטלטלו לצורך מקומו? לכאורה מהסברא בעזרתה ביארנו את מוקצה מחמת חסרון כיס עולה הדבר הזה – כלי שמלאכתו לאיסור, שמקצה אותו משימוש אחר, נהפך למוקצה משימוש וטלטול. ברם יתכן שזהו רק מפני שהאדם מקצה באופן פעיל את הכלי מכל שימוש אחר. מהו דינו של כלי שמלאכתו לאיסור שאין בו כל שימוש בשבת, אך לא מפני שהאדם הקצה אותו משימוש, אלא מפני שאין יכולת טכנית להשתמש בו לשימושים אחרים? בעלי התוספות כתבו זאת בשיטת רבי יהודה. רבי יהודה מודה שמותר לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו ומקומו. בעלי התוספות אומרים שאם אין לכלי שימוש היתר רגיל, הוא אסור לטלטלו לצורך גופו או מקומו –

תוספות מסכת שבת דף לו עמוד א

משמע בהדיא דשרי ר"י בדבר שמלאכתו לאיסור לצורך גופו ומקומו ... אבל בחצוצרות אסר משום דכיון דלא חזי למלאכת היתר אלא מעט מקצה ליה לגמרי ממלאכת היתר בעל המאור פוסק כך גם לפי רבי שמעון –

המאור הקטן מסכת שבת דף סו עמוד ב

כיון דלא חזו לצורך גופן לשום דבר אף לצורך מקומן אינן ראויין לטלטל אך ראשונים רבים חלקו על דבריו –

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף קנד עמוד ב

ראיתי להר"ז הלוי ז"ל שכתב דכל שאינו ראוי בשום צד לטלטלו לצורך גופו אין מטלטלין אותו לצורך מקומו, ואינו מחוור בעיני שהרי ר' נחמיה כלי שמלאכתו לאיסור אין ראוי לטלטלו לצורך גופו כלל לפי שאין כלי ניטל לדידיה אלא לצורך תשמישו המיוחד לו בלבד, ואפילו כן לצורך מקומו מטלטלין אותו

❖ הרחבות – ביאור סוגיית הגמרא (דף קנ"ד ע"ב) לפי בעל המאור והרשב"א

לכאורה נפקא מינה לדיון זה הוא דינם של נרות שעווה. נר שעווה הוא כלי שמלאכתו לאיסור. הוא זול ולא מקפידים עליו. אך אין בו שימוש היתר. אם כך, לפי הרשב"א מותר לטלטלו לצורך מקומו, ולפי בעל המאור אסור.

מגן אברהם סימן שח ס"ק יח

מרגלא בפומיה דאינשי דמותר לטלטל נר שלם של חלב או של שעווה, ומכל מקום טועין הן, דאינו מותר אלא כשצריך לו לדבר היתר

כלומר, אמנם הם צודקים שיש היתר לטלטל נר שעווה, אך רק לצורך גופו או מקומו. כלומר, למרות שאין לו שימוש אחר, הוא כלי שמלאכתו לאיסור, ואינו מוקצה. המשנה ברורה פוסק כמגן אברהם, ומצטט את האוסרים –

משנה ברורה סימן שח ס"ק לד

נר שלם של שעווה או חלב ואפילו נדלקה כבר בחול או בשבת שעברה כל שהיא עדיין ראוייה להדלקה מקרי כלי שמלאכתו לאיסור. ומכאן מרגלא בפומיה דאינשי דמותר לטלטל נר שלם של חלב או שעווה כדי שלא תפסד הנר או ליתנה לאישי שידליקנה לעצמו. וטועין הן, שאינו מותר לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור אלא כשצריך למקומה של הכלי או שצריך הישראל לגופו של הכלי להשתמש בו דבר המותר בשבת ... ובספר מור וקציעה מחמיר דאפילו נר שלם ולצורך מקומו אסור לטלטל שאין עליו שם כלי כלל דלא חזי לאכילה ולתשמיש

ברם הפרי מגדים אסר –

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן שח ס"ק יב

כללא דמלתא, כל שראוי לשום תשמיש שרי לגופו ואף מקומו, מה שאין כן כשאין ראוי לתשמיש בשבת ויום טוב, אף דתורת כלי עליו, מה מהני, ואסור למקומו

וכן החזון איש השווה את דין הנרות לדין מוקצה מחמת חסרון כיס –

חזון איש אורח חיים סימן מד אות יג

ונראה דדין זה תלוי לפי המקום והזמן, דבמקום שאין משתמשין בנר לצורך גופו כלל דמי לסיכי זיירי ומזורי ... וכמדומה דבמקומנו אין שום תשמיש לנרות לצורך גופן, וכולהו אסירי

ושבט הלוי הקל –

שו"ת שבט הלוי חלק י סימן נט

שו"ת שבט הלוי חלק י סימן נט

באשר הערות במחלוקת רבותינו הרז"ה והרשב"א בח"י הרשב"א שבת קנ"ד ע"ב בסוגית מבטל כלי מהיכנו, דקאמר גמ' בשליפי זוטרא, אבל בשליפי רברבי דמבטל כלי מהיכנו לא, והק' הרשב"א דגם ברברבי יניח תחתיהן וכשיצטרך להם יסלק אותם ביד, ואי משום דכלי מוקצה הם הא מותר לצורך מקומו, וע"ז כ' הרז"ה דכל שאינו ראוי לאיזה טלטול לצורך גופו גם לצורך מקומו אסור, והרשב"א חולק דאיה"נ אעפ"י שלא חזי לצורך גופו, מכ"מ לצורך מקומו מותר ואילו היו מונחים ע"ג כרים הי' מותר באמת, אלא דאסור להביא כרים בתחלה שיפול עליו המוקצה כדי לטלטלם אח"כ לצורך מקומם, ע"ש בטעמו.

ואתה שאלת הלכה כדברי מי ... לענין הלכה יראה לפסוק כדעת הרשב"א

❖ **הרחבות – ביאור שבט הלוי למחלוקת הרשב"א ובעל המאור**

רבנות

סימן ש"ח סעיף א

סימן ש"י סעיף ז

סיכום

מוקצה מחמת חסרון כיס

במשנה (מסכת שבת פרק יז משנה ב) נאמר שמותר לטלטל פטיש בשבת בכדי לפצח בעזרתו אגוזים. בגמרא (דף קכ"ב ע"ב) חלקו רב יהודה ורבה אם מדובר בפטיש המיועד לפיצוח אגוזים (ועל כן הוא כלי שמלאכתו להיתר) או שהלכה זו נכונה על כל פטיש. שורש מחלוקתם היא אם מותר לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור לצורך שימוש המותר (לצורך גופו). הסוגיה מסיימת בכך שישנם כלים שמקפיד עליהם, ולכן מייחד עבורם מקום, אודותם אין מחלוקת שאסור לטלטלם לצורך שימוש מותר.

שתי שאלות משמעותיות עלו מסוגיה זו –

- א. הסוגיה עוסקת בכלים שמלאכתם לאיסור, ועליהם נאמר שאם גם מקצה להם מקום, אסור לטלטלם, גם לצורך דבר המותר. האם מוקצה מחמת חסרון כיס מותנה בכך שיהיה כלי שמלאכתו לאיסור?
- ב. האם ייחוד המקום הוא תנאי הכרחי לכך שחפץ ייחשב מוקצה מחמת חסרון כיס?

א. שיטה ראשונה – רק אם ייחדו עבורו מקום

בסוגיה בדף מ"ה (ע"ב) רבה ורב יוסף מציעים שאיסור טלטול מנורה הוא מכיוון שאדם קובע לה מקום. אביי מקשה עליהם – והרי גם לכילת חתנים יש מקום קבוע, ואעפ"כ מותר לטלטלה בשבת? לכן אביי מציע הסבר אחר לאיסור טלטול המנורה. הרשב"א משנץ (מבעלי התוספות) מסביר שהמנורה והכילה אינם קבועים דיים, ולכן אינם מוקצים מחמת חסרון כיס. מדבריו עולה שכלי שמלאכתו להיתר (כגון – כילה) עשוי להיות מוקצה מחמת חסרון כיס, אם יש לו מקום קבוע. כעין זאת עולה גם מדברי הרשב"א והתוספות רא"ש, וניתן לדייק כך מלשון רש"י במספר מקומות.

לאור הגדרה זו, פסק הבית מאיר שארנק אינו מוקצה מחמת חסרון כיס, שהרי אין לו מיקום מיוחד, ובכך דחה את דברי המג"א, שפסק שאסור לטלטל ארנק לצורך מקומו. הגרש"ז ביאר שהכוונה היא שהאדם מקפיד על טלטול הכלי ושינוי מקומו שלא לצורך.

ב. שיטה שלישית – הכלי הוא מוקצה מחמת חסרון כיס רק אם מלאכתו לאיסור

הפני יהושע הסביר את הסוגיה בדף מ"ה באופן שונה מהתוספות. הוא מסביר שרבה ורב יוסף הציעו שמנורה (שאינה כלי שמלאכתו לאיסור) תהיה מוקצית מחמת חסרון כיס, מכיוון שקבועים לה מקום. אביי מקשה – אם כך, מדוע כילה אינה מוקצה מחמת חסרון כיס, הלא גם לה קבועים מקום! מכך מוכיח אביי שכלי שמלאכתו להיתר לא יכול להיות מוקצה מחמת חסרון כיס (בדיוק להיפך מהעולה בדברי הרשב"א בתוספות). בשו"ע הרב פסק כך להלכה, וכן בילקוט יוסף, אלא שבילקוט יוסף חשש גם לדברי הרמב"ם, ואסר לטלטל כלים המיועדים לסחורה.

ג. שיטה שניה – כל דבר שמקפידים שלא להשתמש בו או לטלטלו

הרמב"ם פסק שכל כלי שמקפיד עליו פן יפתחו דמיו הוא מוקצה מחמת חסרון כיס. דבר זה כולל סחורה שאדם לא ישתמש בה אפילו כשהוא דחוק, וכדו'.

בשולחן ערוך התנאי שהכלי יהיה כלי שמלאכתו לאיסור אינו מוזכר, וכן לא קביעת המקום. ברמ"א מוסיף את הדוגמא של כלים המיועדים לסחורה.

כאמור, במשנה ברורה ובביאור הלכה הליביש את הקריטריון שיהיה לכלי מיקום מיוחד על דברי השו"ע, אך הרב פיינשטיין הסביר שמה שנאמר בגמרא, שהחפץ מוקצה מכיוון שמיוחד עבורו מקום, אינו תנאי לכך שהחפץ יהיה מוקצה מחמת חסרון כיס, אלא סימן לרמת ההקפדה הדרושה בכדי שחפץ יחשב מוקצה. חפצים אחרים, שההקפדה עליהם שווה, הם מוקצים, למרות שאינו מיוחד מקום עבורם.

ד. להלכה

בשש"כ פסק את שלושת הדברים – הוא פותח בהגדרה העולה משו"ע הרב, לאחר מכן כתב את דברי הרמב"ם על כלים העומדים לסחורה, ולבסוף אסר לטלטל כלים שקובעים להם מקום מחמת ערכם הרב. גם בילקוט יוסף כתב בתחילה שרק כלים שמלאכתם לאיסור יכולים להיות מוקצים מחמת חסרון כיס, ולאחר מכן ציטט את דברי הרמב"ם, שסחורה מוקצית מחמת חסרון כיס.

האחרונים (אז נדברו, ארחות שבת) ביארו שהפוסקים העדיפו הגדרה אהודתית יותר – כלי שאדם מקצה אותו משימושיו האפשריים מחשש שמא יינזק. מתוך הגדרה זו יצאו שני סוגים שונים – א. כלי שמלאכתו להיתר שמקפיד על הזותו לגמרי. ב. כלי שמלאכתו לאיסור שמקפיד על שימושו לצורך גופו.

כלי שמלאכתו לאיסור שאין בו שימוש היתר

לפי הסברא האחרונה, כל כלי שמקצה משימושו האפשריים מחשש שמא יינזק הוא מוקצה מחמת חסרון כיס. מהו הדין של כלים שאין להם שימוש מותר, אך לא מחמת הקפדה עליהם?

בגמרא (מסכת שבת דף מו ע"א) רב אויא מסביר שמותר לטלטל בהתקיים שני תנאים – 1. מדובר בכלי (ולא צורות ואבנים). 2. ניתן להשתמש בו.

לכאורה מדבריו ניתן לדייק שאם אין שימוש מותר בכלי, אסור לטלטל אותו כלל.

בעלי התוספות (במסכת שבת דף ל"ו ע"א ד"ה "הא רבי יהודה") כותבים כך בשיטת רבי יהודה – שאמנם מודה שמותר לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו ומקומו, אך אם אין לו שימוש מותר – אסור לטלטלו, גם לצורך מקומו.

בעל המאור (על הריף במסכת שבת דף ס"ו ע"ב) פוסק זאת בדעת רבי שמעון – שאסור לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור שאין לו שימוש מותר בשבת. והרשב"א חולק על דבריו, שהרי התירו לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור לצורך מקומו!

למעשה – הפרי מגדים והחזון איש החמירו כבעל המאור, ואילו המג"א משנ"ב ושבת הלוי הקלו, כדברי הרשב"א.

בשיעור זה למדנו את גדרי מוקצה מחמת חסרון כיס. השיעור הבא יפתח את דיני כלי שמלאכתו לאיסור.